

державних рішень, і тому, набувають статусу джерел новітнього права, яке народжується в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Література

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 29.01.2023).

2. Удосконалення чинного законодавства в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні (правовий досвід відсічі збройної агресії за період з 24.02.2022 р. по 31.12.2022 р.): довідник / уклад.: Р.В. Алієв, Л.А. Панасевич, І.І. Піскун, М.М. Прохоренко. Київ: ТОВ «ТРОПЕА», 2023. 257 с.

УДК 340.1(043.2)

Калюжний Р.А., д.ю.н., професор,
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПРЕЗУМПЦІЙ З ІНШИМИ ЗАКОНОДАВЧО ДОЗВОЛЕНИМИ ПРИПУЩЕННЯМИ

Для виникнення юридичних наслідків, в тому числі і для виникнення, зміни або припинення правовідносин, в деяких випадках мають значення не лише реальні фактичні життєві обставини, але і законодавчо дозволені припущення про можливі факти, так звані юридичні презумпції.

Юридична презумпція (від лат. *praesumptio* – передбачаю, вгадую) означає припущення про наявність чи відсутність певних юридичних фактів, побудоване на зв'язку між ними й наявними фактами та підтвержене попереднім досвідом [1, с. 107]. Презумпції мають допустимий характер і виходять із найбільш ймовірного варіанту в ситуації, коли істина невідома. Презумпція діє до тих пір, поки не буде доведено інше (наприклад, презумпція добропорядності громадянина, презумпція знання закону тощо). В кримінальному праві визнається така загальновідома презумпція невинуватості (*praesumptio bona viri*), яка, будучи закріпленою в законі, зобов'язує суд ставити під сумнів недостатньо обґрунтоване положення пред'явленого обвинувачення підсудному і перевірити всі такого роду положення.

Коли мова йде про юридичну презумпцію, то цілком природно припускається, що це таке явище, яке так чи інакше набуває правової форми, тобто є передбаченим правовими приписами. У зв'язку з цим воно не вимагає процесуального підтвердження, як цього вимагається щодо звичайних юридичних фактів. Іншими словами, таке припущення вимагає імперативного значення, тобто є обов'язковим для застосування в ході юридичної діяльності.

Таким чином, юридичною презумпцією є таке припущення, що прямо чи побічно передбачене в законодавстві, яким будь-яке явище чи сукупність явищ в сфері, що регулюється правом, визнається існуючим природно і не потребуючим у зв'язку з цим спеціальних, процесуально необхідних доказів. Та обставина, що презумпції являють собою узагальнюючий умовивід, який приймається за істину без особливого доказування, дає підстави для здійснення деяких порівнянь між презумпціями та іншими схожими з ними умовиводами, зокрема такими, як фікції, аксіоми, гіпотези, преюдиції, аналогії права.

Здійснювані в теоретико-правовій літературі спроби провести чітку межу між юридичними презумпціями та іншими правовими припущеннями не отримали достатньо ґрунтовного висвітлення [1, с. 110]. Безсумніву, недостатня розробка питання щодо презумпцій та їх співвідношення з іншими законодавчо дозволеними припущеннями викликає труднощі як у визначенні їх наукового значення, так і у використанні в правотворчій та правозастосовній практиці.

З метою більш повного з'ясування поняття юридичної презумпції досить важливо відмежовувати його від такого схожого правового поняття, як юридична фікція, що була визнана ще римським правом (*factio* – видумка, вигадка). Юридична фікція, хоча це і здається дивним, являє собою неіснуюче положення, але в значній мірі можливе і визнане законодавством існуючим та загальнообов'язковим в силу цього визнання. На відміну від презумпції фікції не можуть бути спростовані [2, с. 63]. Юридичною фікцією є, зокрема: «фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішення про те» (ч. 3 ст. 45 ЦК України); «не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності...» (ч. 1 ст. 39 КК України) тощо. Юридична фікція – неіснуюче явно явище, але визнане у відповідності із законодавством в суворо встановленому порядку (правозастосовному процесі) існуючим в силу високого ступеня його достовірності і набувше внаслідок цього юридичного значення.

Презумпції і фікції являють собою правову конструкцію, яка дозволяє визнавати юридичними фактами або зовсім неіснуючі, або лише ймовірно існуючі факти. Презумпції схожі з фікціями у тому відношенні, що і ті, і інші ґрунтуються на припущеннях. Головна відмінність між ними полягає в тому, що при встановленні фікції існуючим припускається завідомо неіснуючий факт, а при встановленні презумпції припускається існуючий факт, відносно якого невідомо чи має він місце в певному конкретному випадку.

Зазначені категорії досить близькі по суті, що навіть їх відмінність виглядає цілком ілюзорною. Юридичні презумпції та фікції, не дивлячись на очевидну подібність, є різними юридично-технічними засобами, які

спрямовані на досягнення спільної мети у праві. Юридичні фікції відрізняються від презумпцій за порядком їх закріплення в законодавстві, за ознакою неспростовності, за відсутністю ймовірності обставини, яка стверджується.

Не менш важливим для розуміння сутності юридичної презумпції є її відмінність від такої логічної категорії як аксіома. Аксіома (від грец. *αξίωμα* – прийняте положення) – судження, що не потребує доказування, як вихідне положення певної наукової теорії [1, с. 132; 2, с. 64]. В переносному значенні – це незаперечне твердження, яке приймається за істину. Але аксіома – не сама істина, а лише судження про неї.

Багато аксіом, визнані в сучасних правових системах, були сформульовані в римському праві. Наприклад, немає судді без позивача; позивач повинен довести свій позов; нехай буде заслухана інша сторона; де є право, там є і його захист; що не заборонено, те дозволено; ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе та ін. Юридичні аксіоми – самоочевидні істини, які не потребують доказів. Їх значення в тому, що вони відображають вже встановлені і достовірні знання. Всі аксіоми відіграють важливу регулятивну, прикладну та пізнавальну роль. Як і презумпція, аксіома не потребує доказів, але на принципово інших підставах. Аксіома відображає науково доведену закономірність. Разом з тим, аксіоми можуть бути спростовані новими науковими дослідженнями або ж замінені іншою науково підтвердженою аксіомою.

Презумпція сприймається як істина не тому, що вона науково обґрунтована і її вірність визнається беззаперечною, а тому, що відображає найбільш розповсюджений, звичайний зв'язок явищ. Презумпція на відміну від аксіоми умовно приймається за істину, оскільки являє собою в певному значенні припущення. Співвідношення юридичних презумпцій і юридичних аксіом характеризується наявністю у них загальних і відмінних рис. Дані правові явища об'єднують наступне: вони складаються в результаті накопичення досвіду, узагальнення типових суспільних відносин і зв'язків; презумпції як і аксіоми, забезпечують не лише ефективність, але і справедливість, доцільність права, підтримку його моральних основ.

Різниця між презумпціями і аксіомами також суттєві: 1) будучи заснованими на попередньому досвіді, вони розрізняються ступенем своєї достовірності; 2) аксіома не потребує доказів і не може бути спростована, презумпція ж за своєю природою спростовна; 3) аксіома в силу свого елементарного і очевидного характеру можуть діяти, не будучи закріплені в нормативно-правовому акті.

Проводячи паралелі між юридичною презумпцією та гіпотезою (від грец. *hypothesis* – основа, припущення), варто сказати, що на відміну від гіпотези юридична презумпція являє собою усталене положення, в

кожному конкретному випадку приймається без доказів. Вона не динамічна, а є статичною і приречена залишатися умовною істиною.

Актуальною є і проблема співвідношення юридичної презумпції і преюдиції. Преюдиція часто розглядається в якості самостійного прийому юридичної техніки, що являє собою правило доведення того, що чинні правозастосовні рішення обов'язкові для всіх правозастосовних органів, які вирішують юридичні справи, пов'язані з раніше дозволим з приводу цього факту. Преюдиція (від лат. *praesudicium* – попереднє рішення суду) – це нормативний припис, зміст якого набуває свого вираження в проголошенні установки на те, що виключає будь-яке оскарження існування вже доведеного факту, який отримав оцінку і закріплення в юридичному акті, що набрав чинності [2, с. 64]. Соціальна цінність юридичної преюдиції полягає в тому, що вона спирається на авторитет судової влади та ухвалених нею рішень [1, с. 141]. Головною відмінністю юридичної презумпції від преюдиції є джерело її закріплення. Джерелом дії презумпції є закон, який містить презумпцію, тоді як джерелом дії преюдиції є законна сила судового рішення. Тому презумпція поширює свою дію на всіх суб'єктів та правовідносини, на які поширює свою дію даний закон, тоді як преюдиції обмежені суб'єктивними та об'єктивними межами законної сили судового рішення.

Подібно до юридичних презумпцій є й аналогія права. Однак, якщо аналогія права застосовується лише у випадку відсутності регулювання поширених відносин нормами права, то юридичні презумпції застосовуються лише у випадку, коли це прямо передбачено нормою закону.

З юридичної точки зору такі правові категорії, як презумпції, фікції, аксіоми, гіпотези, преюдиції, аналогія права здатні виконувати роль юридичних фактів та виступають своєрідним компонентом механізму правового регулювання. Разом з тим, з одного боку, їх можна представити як засоби правового регулювання, які спрямовані на те, щоб перерозподілити тягар доказування, вирішити проблему достатності доказів для вирішення справ, заповнити пробіл у випадку непереборної недостатності або суперечливості зібраних доказів. З іншого боку, розглянуті правові категорії виступають в якості засобів юридичної техніки, являючи собою професійні механізми спрощення і оптимізації процедури розгляду справи з метою раціоналізації юридичної діяльності. Тож, аналіз механізму дії законодавчо дозволених припущень допомагає не лише виявити їх практичне значення, але і визначити їх місце в системі інших засобів юридичної техніки.

Література

1. Шутак І.Д. Юридична техніка: курс лекцій. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич: Коло, 2015. 228 с.

2. Калюжний Р.А., Шапенко Л.О. Наукові основи правотворчості та юридичної техніки: курс лекцій. Київ: ТОВ «МП Леся», 2019. 74 с.

УДК 341.1(043.2)

Луцький Р.П., д.ю.н., професор,
директор Науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького,
Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ, Україна

УСВІДОМЛЕННЯ ЦІННОСТІ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ З БОКУ ПУТІНСЬКОЇ РОСІЇ

Поняття свободи являється однією з найбільш складних та багатоаспектних категорій. Це пов'язано насамперед з тим, що існують різноманітні аспекти свободи – економічний, політичний, юридичний, моральний тощо. Саме тому у науковій літературі можна зустріти різноманітні концепції та визначення свободи, які нерідко залежать від певних суб'єктивних уявлень того чи іншого науковця, який вбачає в свободі те, що бажає побачити. Водночас, це зовсім не означає відсутність об'єктивних основ або підвалин свободи, серед яких на першому місці стоїть необхідність.

Свобода є тією якістю, яка ідентифікує людину, вирізняє її серед інших живих істот; вона в рівній мірі притаманна всім людям. Отже, свобода – це універсальний та найбільш важливий атрибут будь-якої людини [1, с. 54].

Будь-яке суспільство заінтересоване у збереженні свободи всіх або, принаймні, більшості учасників соціальної взаємодії. У зв'язку із цим, суспільство через уповноважені державні інститути здійснює нормування та формалізацію свободи на основі загального масштабу та рівної міри поведінки, що утворює правове регулювання. Зазначене нормування та формалізація свободи виражається у загальновідомій формулі, зміст якої можна виразити, зокрема, таким чином: «особиста свобода кожного закінчується там, де починається свобода іншого» або «свобода однієї людини обмежується свободою іншої людини».

Свобода як певний соціальний стан суспільства, як пізнана та освоєна необхідність отримує свій найбільш концентрований вираз в позитивному